

SZÁNTÓ RICHÁRD

Grófsági birtokosok a középkor végén Angliában

A SZABAD JOGÁLLÁSÚ LAIKUS FÖLDBIRTOKOS társadalomnak négy jelentős csoportja alakult ki Angliában a kései középkor idején. Az egyik a főnemesség (*the nobility*), a másik a főrendek alatt álló *gentry*, a harmadik a szabad földművesek tömege, a negyedik pedig a városok köre volt (HOLDSWORTH 1966, 46–54). Az alábbiakban a fentiek közül a grófsági birtokosokkal azonosítható *gentry* csoport jogi és társadalmi jellemzőiről esik szó. Ebben a kérdéskörben több forrástípus is értékes adatokkal szolgál. A királyi rendelkezések, statútumok, parlamenti határozatok, oklevelek, adó- és birtokösszeírások eltérő szempontok alapján készült források, ennek ellenére a bennük rögzített tények az esetek többségében illeszkednek egymáshoz. Emiatt a források összehasonlítása, összevetése eredményesen alkalmazható módszernek bizonyult.

Az angol grófsági társadalom és birtokos csoportok történetéről számos tanulmány készült, amelyek közül néhány külön is kiemelendő. K. B. McFarlane a későközépkori angol nemesi társadalomról írt összefoglaló tanulmányt (MCFARLANE 1980). A. L. Brown a későközépkori kormányzat működésének kutatása kapcsán azt is megvizsgálta, hogy a királyság intézményeit és a királyi hivatalokat milyen rangú és származású személyek töltötték be (BROWN 1989). M. Keen a későközépkori angol társadalom szerkezetéről monográfiát publikált (KEEN 1990). M. Jones a későközépkori európai közép és kisebb birtokos nemességről írt tanulmányt, amelyben elsősorban a nyugat-európai országok és tartományok nemességének történetét vizsgálta (JONES 1986). N. Denholm-Young a 14. századi grófsági birtokosok társadalmáról írt munkájában különös figyelmet fordított a nemesi címerviselés kérdésére (DENHOLM-YOUNG 1969). H. L. Gray a földbirtokból származó nemesi jövedelmeket vizsgálta (GRAY 1934).

A grófsági birtokosok társadalmának jellemzése előtt érdemes röviden kitérni a terminológia problémakörére, amely után mód nyílik a grófsági birtokosok hierarchikus csoportjainak leírására, társadalmi funkcióik, vagyoni helyzetük és kiváltságaik összegzésére.

I. A nemesség fogalma

A későközépkori angol nemességnek két nagyobb csoportja alakult ki. Az egyik a főnemesség (*the nobility*), illetve a főrendek (*the peerage*), akik *upper nobility*ként is előfordulnak a szakirodalomban, a másik a *lower nobil-*

ity, amely az előző csoport alatt állt, és gyakran *gentry* néven szerepel (RIGBY 1995, 195–196).

A főrend (*the nobility*) elkülönült az alatta álló földbirtokosi csoporttól, elit-tudata önelnevezésében is megmutatkozott. Az arisztokraták nemesi voltának kifejezésére a *noble* fogalmat kezdték alkalmazni, az alattuk álló földbirtokosok nemesi jellegét a *gentle* kifejezéssel jelölték. Az angol nemesség a 14–15. században olyan jelentős mértékben differenciálódott társadalmilag, vagyoniilag és jogilag, hogy a nemesség egészének alig voltak általános ismérvei. Olyan jogok pedig, amelyek önmagában csak a nemességhez kapcsolódtak volna, szinte nem is léteztek. Angliában nem alakult ki jogilag egységes nemesség, éppen ellenkezőleg, a nemesség jogilag is elkülönült csoportokból állt (RIGBY 1995, 197–202).

A nemesség egészére jellemző tulajdonságok és ismérvek röviden összegezhetők. A 15. században elterjedt nézet szerint a nemesség feltétele volt a címer, amelyet személyes érdemeik alapján kaptak a nemességre emelt emberek (WRIGHT 1983, 2). A kései középkorban a nemesi származású csoport abban is különbözött a hozzá hasonló vagyonnal rendelkező gazdag földművesektől és kereskedőktől, hogy nem végzett fizikai munkát, csak családja ügyeiben tevékenykedett, illetve hivatalt viselt a király, egy lord vagy grófsága szolgálatában (KEEN 1990, 23). Az alantának vélt tevékenységet *gentleman*hez méltatlannak tartották, ide sorolták a szolgálai feladatokat, például a lovak gondozását, ruhák cipelését, kupák hordozását (EHD, 1123). A nemesi társadalom egészének közös ismérveként említhető a fegyverviselés, és az ehhez kapcsolódó hadakozás, amely inkább csak idealizált kép volt, és a valóságban egyre kevésbé jellemezte a nemesség egészét. William Worcester a *Boke of Noblesse*ben (1475) úgy vélekedett, hogy a hercegek, lordok, lovagok, *esquire*ök, és más *gentleman*ek fiainak feladata az lenne, hogy fiatal korukban megtanulják a fegyverforgatás tudományát. Ezzel szemben sokan, akik nemes vérből (*noble blood*) származnak, és fegyverforgatásra születtek, a jog tanulmányozására, a szokásjog megismerésére és egyéb civil ügyekre fordítják idejüket (EHD, 1134). Maurice Keen szerint a nemesség és a nemesi származás (*gentility*) tudata volt az egyik halvány, de még közösnek mondható kötelék, amely összekapcsolta a birtokosok mindegyik csoportját a lordoktól az egyszerű *gentleman*ekig. A nemesi társadalom másik közös ismertetőjegye a címer, amelyet jól látható helyre tettek. Keen a nemesség (*gentlefolk*) egészére jellemző több közös vonást nem is említett (KEEN 1990, 11).

A 14. században a *noble* és *gentle* fogalmak még felcserélhetők voltak, amely abban is megnyilvánult, hogy a lovagoktól az uralkodóig mindenkire alkalmazták őket, de a 15. században a *noble*, *nobility* kifejezések használata a parlamenti *peer* csoportra korlátozódott, a *gentle* fogalmat pedig a *peer* alatt állókra kezdték alkalmazni (WRIGHT 1983, 2). A *nobility* a parlament felsőházába meghívott lordok nemességét jelölte, a személyes parlamenti megjelenés joga pedig öröklődővé vált, és kialakult a főrendi csoport (*the peerage*) (RIGBY 1995, 195).¹ Ennek ellenére a *noble* és *gentle* a nemességet ki-

¹ Dyer szerint a *nobility* fogalma, amelyet Angliában és a kontinensen is a földbirtokosokra használtak, Anglia esetében jelentésváltozáson esett át, aminek ered-

fejező szinonim fogalom maradt még a 17. században is (RIGBY 1995, 195), bár bizonyos helyzetekben mégiscsak különbséget tettek a két szó használata között. Morgan részletesen vizsgálta a *noble*, *nobility* és *gentle*, *gentility* közötti árnyalatnyi jelentésbeli eltéréseket. A számos interpretáció egy ponton egyezést mutat. A *gentility* a címert viselő személy nemességét jelölte, aki születése vagy saját érdemei révén jutott hozzá nemessége jelképehez, de a *nobility* vagy a parlament felsőházába szóló meghívótól függött, vagy a király akaratától, amely révén egy kiválasztott személy a főrendek közé emelkedett. A *gentility* inkább társadalmi megbecsülést fejezett ki, viszont a *nobility* jogokat is magában foglalt (MORGAN 1986, 18). A *Promporium Parvulorum* 1440 körül keletkezett angol–latin szótár a *gentyl* / *genylmann* / *gentry* = *generosus* / *generositas* fogalmat két jelentésben határozta meg: az egyik az ősök nemessége (*gentry* / *gentilnes of awncetrye* = *ingenuitas*), lényegében a nemes ősoktól való származás, a másik a viselkedés és életstílus nemessége (*gentry* / *gentilnes of norture and maners* = *comitas*), amely a mentalitás, értékvilág és erkölcs oldaláról közelítette meg a nemesség lényegét (MORGAN 1986, 20).²

A vidéki birtokos *gentry* nemesi jellegét a *gentle*, *gentility* fogalmakkal jelölték. A *gentry* értelmezése vitatott, számos történész szerint ez a fogalom azt a vidéki birtokos csoportot jelölte, amelynek tagjai a 15. századtól kezdődően a főrend alatt, de a vagyonos földművesek (*yeoman*) felett álltak. A tipikus *gentry* ősi nemesi származású, jómódban élő vidéki földbirtokos volt, aki birtokaiból kényelmesen megélt, társadalmi és politikai befolyása is földjén alapult. A személyes presztízs alakulását az életstílus és iskolázottság is befolyásolta. A *gentry* csoport hierarchikusan tagolódott lovag (*knight*, *miles*), *esquire* (*armiger*) és *gentleman* rétegre (COSS 1995, 38–43; JACOB 1961, 317; WRIGHT 1983, 1–2).

Coss szerint a vidéki elit tartozott a *gentry* soraiba, létalapja ősi földbirtoklásán nyugodott, de befogadott felemelkedő új családokat is, akik tagjai vagyont szereztek. A *gentry* elkülönült a nagybirtokos lordoktól, kialakította a maga számára saját nemesség-fogalmát (*gentility*), és sajátos elit mentalitását. Az utóbbinak fontos eleme volt a lovagi katonai eszmeiség, amely elsősorban a külsőségekben nyilvánult meg (öltözködés, viselet). A *gentry* fontos

ményeként használata a társadalom csúcsán álló parlamenti *peerekre* (*the peerage*) korlátozódott (DYER 1989, 18).

² Számos kortárs szerző foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mi a nemesség lényege, és hogyan lehet megkülönböztetni a nemes a nemtelentől. Buonaccorso de Montamagno az 1420-as években írta *Disputatio de Nobilitate* című művét, amely gyorsan ismertté vált Európában. Fülöp burgund herceg titkára, Jean Mileot fordította az említett művet franciára (*Controversie de Noblesse*). A mű angol változatát John Toptoft, Worcester grófja készítette el a latin eredeti alapján, itáliai útja során (1459–1461). A nemességhez méltó életmód kérdését több 15. századi angol szerző is érintette lásd Nicholas Upton: *De Studio Militari* (1430-as évek), *Boke of St. Albans* (1486) (MORGAN 1986, 20), John Russel: *Boke of Nurture* (1460-es évek) (JACOB 1961, 317). A heraldok feladata volt a nemesek címerlistáinak vezetése, és a 15. század végén önálló hivataluk is kialakult, az uralkodótól kapott jogaik révén ők állapították meg egyes személyek nemességét (WAGNER 1956, 1–8).

szerepet játszott a helyi királyi hivatalok betöltésében és a grófság intézményrendszerében, saját sorai közül választotta grófsága tisztségviselőit és parlamenti küldötteit (COSS 1998, 314–315).

A *gentry* fogalmának kialakult egy tágabb értelmezése is, amely szerint ebbe a csoportba sorolhatók egyes kereskedők, farmerek, bizonyos hivatások gyakorlói, elsősorban jogászok, akik több üzleti jövedelemmel, illetve fizetéssel rendelkeztek, mint egy vidéki birtokos. A nemesi származású, vidéki középirtokosok sokszor nevetségesen tartották, vagy éppen ellenségesen fogadták azokat a városi kereskedőket, akik földet szerezve megpróbálták földbirtokossá válni (WRIGHT 1983, 1).

Brown szerint a *gentry* nem középkori eredetű szó, a 15. században még nem használták, de a későbbi korszakokban már a kisebb nemesség (*lesser nobility*) jelölésére alkalmazták, amelybe a lovag, *esquire* és *gentleman* rangú személyek sorolhatók. Ennek a csoportnak a nemességét, illetve tagjainak nemesi származását esetenként a *gentility*, *genteel* fogalmakkal is jelölték (BROWN 1989, 148–149; KEEN 1990, 12–13).

A 15. században a nemesség alsó csoportja és a nem nemesek között nem volt mély társadalmi szakadék, amelynek következtében jelentős mobilitás alakult ki a két csoport között (KEEN 1990, 18). A nemes és nemtelen közötti társadalmi különbség nem rögzült a jogrendben, vagyis a politikai hatalom nem húzta a törvényalkotás révén jogi határvonalat a nemesek alsó csoportja és a közrendű szabadok közé. A nemesek nemességükből kifolyólag nem kaptak többletjogokat a közrendűekhez képest, mint például a kontinensen (RIGBY 1995, 202). Ezzel szemben a nemesség egyes csoportjai (lordok, lovagok, *armigerek*, *gentlemanek*) jogilag is elkülönültek egymástól, amiben jelentős szerepe volt a királynak, aki rendelkezéseivel hozzájárult a nemesi csoportok jogi alapú meghatározásához.

A *gentry* családok száma 9–10 000 körül mozgott a kései középkorban (GIVEN-WILSON 1987, 69–72), de közülük csak 2500 család játszott jelentősebb szerepet a grófságok igazgatásában és politikai életében (BROWN 1989, 149). Ezek a családok lovagi vagy *esquire* rangúak voltak, akikre a *county gentry* vagy *upper gentry* elnevezés is használatos. Háromszor ennyire tehető a *parish gentry*nek is nevezett kisebb *gentry* családok száma, akik a helyi politikában és hivatalviselésben játszottak szerepet, és csak lakhelyükhöz közel volt némi befolyásuk (BROWN 1989, 149; COSS 1998, 314).

1. A lovag

Azt tekintették lovagnak, akit lovaggá ütöttek, függetlenül származásától és vagyoni helyzetétől. A lovagság egyik értelme szerint magába foglalta a lovaggá ütött személyeket, de másik jelentése a lovagi rangúak társadalmi csoportjára vonatkozott. Lovagi címet viseltek, főként fiatalabb korukban, olyan személyek is, akiknek családja és származása a lovagi társadalmi csoportnál sokkal magasabb volt. Őket is lovagnak neveztek, de nem tartoztak a lovagság társadalmi csoportjába, mivel bárói vagy grófi családban születtek, és ezeknek a címeknek voltak várományosai. Még a király fia is – lovaggá ütése után – lovagi címmel kezdte pályafutását. Velük ellentétben a lovagi rangú családok álltak a *gentry* élén, ők alkották a lovagságot, mint meghatározott

vagyonú társadalmi csoportot. A lovagi családok között azoknak volt a legnagyobb a tekintélyük, akik több nemzedék óta viselték lovagi rangjukat, és örökölt birtokaik jólétet biztosítottak számukra. Erről tanúskodik a *Boke of Nurture*, amely 1460 körül keletkezett. Ebben a műben Humphreynek, Gloucester hercegének egyik marsallja a lakomákon szokásos ültetési rendről írva az alábbiakat jegyezte le: a vér és jólét lovagjának birtoka nem azonos egy egyes és szegény lovag birtokával (JACOB 1961, 317). Az a lovag, aki családjában elsőként szerezte meg a lovagi címet és hozzá egy szerényebb birtokot, nem volt azonos azzal a lovaggal, akinek a „vére is lovagi volt”, vagyis nemzedékek óta lovagok voltak az ősei. A lovagság tehát sem vagyoniilag, sem társadalmilag nem volt egységes, de jogilag igen. Néhány gazdag lovag vagyona elérte a kisebb bárók vagyonát, amelyről az 1436. évi jövedelemadó adatai tájékoztatnak. A 400 font feletti adósávba összesen tíz személyt soroltak, akik jövedelme megegyezett a bárókéval, de nem voltak bárók. Az adó második jövedelemsávja 101–399 font közé esett, amelynek felső harmadában szintén található olyan személyek, akiknek jövedelme hasonló volt a kevésbé vagyonos bárók jövedelméhez. A jövedelemadót vizsgáló Gray őket nevezte „nagyobb lovagoknak”, annak ellenére, hogy közülük néhányan nem is voltak ténylegesen felővezett lovagok (GRAY 1934, 622–623).

A vagyonosabb lovagok és a lovagi csoport alsó rétege között helyezkedett el a lovagság egyre csökkenő derékhada. A 13. században a lovagi birtokkal rendelkező, illetve a lovagi rang fenntartásához elegendő nagyságú birtokot birtokló személyek száma 3000 fő körül volt, közülük 1500 volt a potenciális lovagok száma, akiket a *sheriffek* lajstromba vettek, lovaggá ütésük céljából. Ebben az időben 1500 lehetett a tényleges lovagok száma, de közülük csak 500 volt harcoló lovag, aki bármikor mozgósítható volt. Az 1500 lovag jelentős része udvari lovagként állandóan a király és a bárók szolgálatában tartózkodott (POWICKE 1953, 541).

A 14. században a lovagok fogyatkoztak, az 1400-as években ezren lehetnek, és még ennél is gyorsabban csökkent a fegyveres szolgálatot gyakorló, harcoló lovagok (*strenuus miles*) száma. III. Edvárd (1327–1377) hadseregében 1359-ben 3000 angol nehézlovas állt fegyverben, akik közül a zászlósurak és lovagok száma meghaladta az 1700 főt. Ez kivételesnek számít, ugyanis a 14. század közepén felállított angol hadseregek nehézlovasságának csak 20 %-a verbuválódott lovagok közül. A harcoló lovagok aránya az angol nehézlovasságon belül 10 %-ra csökkent az 1370–1380-as évekre. A lovagok jelentős része ekkor már nem hadakozott rendszeresen, de időnként vállalt katonai szolgálatokat. A lovagság nagyobb hányada már csak címében volt lovag, mivel lekötötték birtokai, királyi vagy grófsági intézményekben vállalt megbízásai (AYTON 1994, 12–13).

Gray az 1436. évi jövedelemadó alapján a 40–100 font közötti jövedelemsávba sorolta a tényleges és potenciális lovagokat, az utóbbiak nem voltak lovaggá ütve, de jövedelmük alapján képesek lettek volna a lovagi cím felvételére. Gray 750 főben állapította meg a lovagok létszámát (GRAY 1934, 632, 4. jegyz.).

A lovaggá ütésnek voltak anyagi feltételei, törvények szabályozták azt, hogy valaki milyen vagyon birtokában lehetett lovag (WRIGHT 1983, 3). A 14. században évi 40 font szabad birtokból (*freehold, liberum tenementum*)

származó jövedelemnél rögzült a lovagi cenzus, amely a 15. században is megmaradt. Ez vált a lovagi rang alsó jövedelmi határává, de sokan még ennél magasabb jövedelem birtokában sem voltak hajlandók lovaggá üttetni magukat. VI. Henrik (1422–1461, 1470–1471) uralkodása alatt a lovagi cím várományosai inkább kifizették a lovagi cím fel nem vétele miatt kiszabott bírságot, csakhogy elkerüljék a lovaggá ütést. A király esetenként a lovagi cím felvételére kényszerítette a birtokosokat, amely ellen ők tiltakoztak (NICHOLS 1863, 225–226).

A lovagi rang felvételének elkerülésével a birtokosok megtakarították a szertartás költségeit, és ami fontosabb volt, hogy elkerülték a hűbéresküvel járó szoros elkötelezettséget (BROWN 1989, 91). A lovagi rang elkerülésének további magyarázatát adja a birtokosok értékrendjének átalakulása. A kortárs William Worcester arról panaszkodott, hogy többre tartották a jogban és peres ügyekben jártas embereket a grófságokban, mint azokat, akik 30–40 évet töltöttek el nagy veszélyek közepette a király franciaországi hadjárataiban (KEEN 1990, 15; EHD, 1134).

A lovagság alsó rétegét a *bachelor* csoport alkotta, a kifejezést egyetemi és egyházi körökben is alkalmazták, de más értelemben. A *bachelor* vagy *bachelarius* rendelkezett legalább évi 40 font jövedelemmel, nevét lajstromba vették azért, hogy lovagi címét felvegye. Ez a kifejezés a lovagság körében is kettős értelemben fordult elő, általánosabb használata szerint olyan fiatalabb személyt jelölt, aki a lovagság várományosa, illetve a lovaggá ütés előtti életkorban volt. Például I. Edvárd királyra (1272–1307) is alkalmazták a *bachelarius* címet fiatalabb korában. A *bachelor* társadalmi csoportra alkalmazott fogalomként jelent meg, amikor az 1259-es Westminsteri gyűlés résztvevőit egy évkönyvíró *bachelorok* közösségeként írta le. Ez bizonyára célzás volt alacsony rangjukra (POWICKE 1953, 153–154). A lovagi rang várományosaira a 15. század vonatkozásában a *distraigned* kifejezés használatos, az ő jövedelmük elérte az évi 40 fontot, társadalmi megbecsülésük a lovagokéval egyezett, de nem voltak felővezett lovagok. Őket nevezik „lovagságra lajstromba vett” személyeknek (*distraint for knighthood*), illetve potenciális lovagoknak, megkülönböztetésül a ténylegesen felővezett lovagoktól (WRIGHT 1983, 2–3).

2. Az *esquire*

Az *esquire* a grófsági birtokos *gentry* egyik alcsoportja volt, rangban, vagyonban és presztízsből a lovag alatt állt, de a fogalomnak létezett egy másik használata is, amely szerint az *esquire* egy cím volt, és a lovagi címmel nem rendelkező személyek viselték. Erre példa *Henricus Grey de Codenouere, dominus de Grey*, aki az 1431. évi összeírás szerint *armiger*, vagyis *esquire* címet viselt (FEUDAL AIDS 1899, 272–310), de családjában valójában a kisebb bárói családok közé tartozott. *Henricus Grey* 403 font-bevallott jövedelemmel rendelkezett (WRIGHT 1983, 4), amellyel messze túllépte az *esquire* csoport 39–40 fontos felső jövedelemhatárát.

Az *esquire* csoport 40 fontos évi jövedelemtől lefelé alakult ki, és alsó határa 20 font évi jövedelemszintnél állapodott meg (WRIGHT 1983, 22). Az *esquire* rangúak többnyire töredékes hűbértokok urai voltak, amelyek jö-

vedelme nem biztosította a lovaggá ütés minimális feltételeit. Egyes *esquire* rangú személyeknek lehettek lovagok az ősei között, de sokaknak nem voltak ilyen elődei. Ebbe a csoportba tartozott a király fegyveres és nem fegyveres szolgáloinak jelentős része, akik többsége a latin forrásokban *armiger*, illetve *esquire* címet viselt a 14–15. században (DENHOLM-YOUNG 1969, 5–6).

A korona *heroldjai* a 14. század végén kezdték elismerni az *esquire* címviselési jogát. Korábban csak a lordok és lovagok címerleírásait tartalmazták a címerlisták, amelyeken az 1370-es években megjelent az *esquire*ök címereinek leírása (KEEN 1990, 11; WRIGHT 1983, 2). Az 1413-ban kiadott *Statutes of Addition* különbséget tett az *esquire* és az alatta álló csoport között, amely még igényt tartott a nemesi rangra (KEEN 1990, 11).

Az *esquire* csoport tagjainak elődei abba a jövedelemsávba tartoztak, amely korábban a lovagokat is magába foglalta, ugyanis a 13. században a lovagi rang alsó jövedelmi határa évi 20 font volt (NICHOLS 1863, 211), de a lovagi cenzus a kései középkorban 40 fontra emelkedett. III. Henrik (1216–1272) 1245-ben utasította a *sheriff*eket, hogy vegyék listába mindazok nevét, akik a lovagi rang eléréséhez elegendő jövedelmű birtokot kaptak az uralkodótól, de nem vették fel lovagi címüket. A királyi rendelkezés szerint nekik címerüket is fel kellett venniük. I. Edvárd 1278-ban ugyancsak 20 fontban állapította meg a lovagság anyagi feltételét, amikor megparancsolta Gloucester *sheriffjének*, hogy vegye listába azokat a legalább évi 20 font jövedelemmel rendelkező birtokosokat, akik nem vették fel lovagi címüket (SECH 1972, 161).

II. Edvárd uralkodása alatt fordulat következett be a lovagi ranghoz szükséges jövedelem megítélésében, ugyanis uralkodása kezdetén még évi 20 font volt a lovagi cenzus, de később, és az utána következő uralkodók alatt évi 40 font lett a lovaggá ütés anyagi feltétele. A lovagi cenzus emelkedésének következtében csökkenni kezdett a lovagok száma, és a korábban lovagok közé tartozó 20–39 font évi jövedelemmel rendelkező birtokosok utódai elvesztették lovagi rangjukat. A társadalmi rangok és címek még nem tükrözték ezt a változást a 14. század elején, vagyis ekkor még nem különböztették meg a lovagságból kiszoruló csoportot a vagyonosabb és a lovagi rangot megszerzeni képes csoporttól. Ez a fajta megkülönböztetés nem váratott sokáig magára, II. Edvárd 1322-ben Newcastle-be hívta össze hadait, hogy megtámadja a skótokat. A grófságokba küldött behívóparancsok szerint hadba kellett vonulnia minden *banneretnek*, lovagnak, *esquire*nek és *man-at-arm*nak. A *banneret* és lovag csoport tagjait együtt írták össze (*banereti et milites*), és az előbbiektől eltérő listán szerepelt az *esquire* (*armiger*) és a *man-at-arms* (*homines ad arma*) körbe soroltak neve (NICHOLS 1863, 221–224).

Az *esquire* (*armiger*) csoport kialakulása a 14. században történt, de a feltételek, amelyek alapján eldöntötték, hogy kiket sorolnak ide, nem rögzültek pontosan. Ezzel szemben a lovagság feltételeit jól definiálták, a 40 fontos éves jövedelemküszöb és a lovaggá ütés alapján világosan el lehetett dönteni, hogy ki volt lovag és ki nem. Ez alapján az *esquire* csoport felső határa pontosan meghúzható, vagyis az használhatta ezt a rangot, aki a lovagságból kiszorult. Az *esquire* alsó határa, a cím viselésének minimális feltétele nehezebben definiálható. A hivatalviselés szabályozása ad némi támpontot, ugyanis bizonyos tisztségek betöltését legalább 20 font évi jövedelemhez, tehát va-

gyoni cenzushoz kötötték, amely megegyezett a régi lovagi cenzussal. Lényegében ez tekinthető az *esquire* csoporthoz tartozás alapfeltételének. Az uralkodó és a törvénykezés beengedte ezt a csoportot az intézmények és a hatalomgyakorlás bizonyos szintjeire, de magasabb szintekről kizárta őket. Sőt például nem lehettek grófságuk parlamenti képviselői, mivel ennek feltétele legalább évi 40 font jövedelem volt, de részt vehettek a grófság parlamenti követének megválasztásában (SECH 1972, 276–277). A törvényi szabályozás 1368-ban lehetővé tette a lovagságból kiszorult *esquire* csoport számára az *eschear* hivatal betöltését, és 1371-ben a *sheriff* hivatal viselését (BROWN 1989, 145). A rendelkezések szerint ezek a hivatalok megnyíltak a legalább évi 20 font földből származó jövedelemmel rendelkező birtokosok előtt. A békebírói tisztség (*justice of the peace*) betöltését 1439-ben törvény szabályozta, amely minimum évi 20 font földbirtokból származó jövedelemhez kötötte a hivatal betöltését (Keen 1990, 8). Ezek a rendelkezések jelzik, hogy a grófság fontosabb hivatalai nyitva álltak az *esquire* előtt, de a kisebb jövedelmű és alacsonyabb rangú *gentleman* kiszorult a jelentősebb grófsági intézményekből.

Az 1436-ban kivetett jövedelemadó listáinak jelentős része elveszett, csak 16 grófság adatai maradtak fenn, amelyek szerint 387 fő esett a 20–39 font közötti jövedelemsávba. Gray ezt a csoportot azonosította az *esquire* réteggel, és országos létszámát 1200 főre becsülte (GRAY 1934, 626–628).

3. A *gentleman*

A *gentleman* a 14. század utolsó éveiben *generosus* néven jelent meg a forrásokban, és a társadalmi hierarchiában az *esquire* alatt állt (BROWN 1989, 149). A *gentleman* kifejezésnek két használata alakult ki, az egyik szerint a *gentleman* a nemesség legalsó fokán állókra alkalmazott fogalom volt, és így társadalmi státuszt és rangot jelölt, de a szó másik alkalmazása szerint egy megszólítás, illetve titulus volt. A *gentleman* státusz előfeltételei, és a titulushasználat szabályai lassan alakultak ki, emiatt problematikus a *gentleman* társadalmi csoport meghatározása, illetve a *gentleman* titulus használatára jogosultak körének meghatározása. A kérdés megoldásában további bonyodalmat okoz, hogy a 15. században a forrásokban összemósódott a *gentleman* státusz és a titulus, vagyis olyan személyek neve mellett is szerepelt a *gentleman* szó címként, titulusként, akik valójában nem tartoztak a nemesség alsó lépcsőfokán álló *gentleman* rangú és státuszú, nemesi születésű csoporthoz.

A *gentleman* rangúak körének meghatározásában a címviselés vizsgálata megfelelő módszernek bizonyult, mivel a 15. században vált elfogadottá, hogy a *gentleman* is viselhet címet. Ekkortól kezdett terjedni az a vélekedés, hogy csak címerrel rendelkező személy lehet *gentleman*, illetve a rang elismerésének további fontos feltétele volt legalább egy szerényebb földbirtok (BROWN 1989, 149). A címviselés jelezte a *gentleman* nemességhez tartozását (MORGAN 1986, 17), amelynek feltételeit V. Henrik szabályozta 1417-ben, amikor elrendelte, hogy semmilyen rendű és rangú ember ne viseljen címet, és ne nevezze magát 'címerviselőnek' (*cotearmures*), kivéve akkor, ha elődei jogán vagy elegendő hatalma okán teszi ezt. Az intézkedést a király azzal indokolta, hogy értesülése szerint különböző emberek címet viseltek

annak ellenére, hogy korábban sem ők, sem elődeik nem rendelkeztek címerrel (MORGAN 1986, 17–18; EHD, 1117).

A heraldok már a 15. század közepén elfogadták azt az álláspontot, amely a kontinensen a *noblesse* esetében elterjedt. Ennek megfelelően egy címerrel rendelkező *gentleman* fiai a hetedik fiúval bezárólag címeres *gentleman*nek számítottak, atyjuktól örökölt rangjuknál fogva. Ez volt a teória, de a valóságban az örökösödési rend a primogenitura alapján állt, és az öröklésből kiszoruló fiúk birtokra nem számíthattak (DENHOLM-YOUNG 1969, 4–5). A birtok hiánya a társadalmi státusz elvesztését vonhatta maga után.

A *gentilman* vagy *gentleman* státuszt csak a 15. század végén és a 16. század elején kötötték meghatározott jövedelemhez (WRIGHT 1983, 2). Viszonylag későn alakult ki az a feltételrendszer, amelynek teljesülése esetén valaki *gentleman* rangúnak számított. A *gentleman* státuszban állók vagyoniilag differenciált csoportot alkottak, amelynek felső határa évi 19–20 font jövedelemnél alakult ki (BROWN 1989, 149), aki ennél több jövedelemmel rendelkezett, az rendszerint *esquire* volt. Ennek ellenére megállapítható, hogy az *esquire* és *gentleman* rang közötti 20 fontos jövedelemszintet, mint a két csoportot elválasztó határvonalat nem értelmezték mereven, és számos esetben eltértek tőle. Például az 1436. évi jövedelemadó szerint Johannes del Bothe *gentleman* 28 font jövedelmet vallott be, és mégsem állt *esquire* rangban (GRAY 1934, 633). Társadalmi csoportja vagyonosabb részéhez sorolható az a *gentleman*, aki évi 1020 font jövedelemmel rendelkezett. Erre a felosztásra az ad alapot, hogy a 16. század elején minimálisan évi 10 font jövedelemhez kötötték a *gentleman* rang megszerzésének anyagi feltételét (KEEN 1990, 8), de a 15. század első felében ez nem így volt. Az 1431. évi összeírás adatai szerint még nem kötődött meghatározott éves jövedelemhez a *gentleman* rang, amit az bizonyít, hogy számos kisvagyonú személyt is *gentleman*-ként írtak össze. Például Derby grófság adólistáin 1431-ben csak 6 *gentilman* (!) rendelkezett legalább évi 10 font jövedelemmel, ennek ellenére összesen 95 személy neve mellett szerepelt a *gentilman* rang, vagyis 89 birtokos 10 fontnál kevesebb éves bevételt könyvelhetett el (FEUDAL AIDS 1899, 272–310).

A 15. században a *gentleman* státuszba emelkedés, vagyis a nemesi rang elnyerése még nem kötődött pontosan meghatározott jövedelemhez. Nicholas Upton 1440 körül azt írta, hogy azok az emberek, akik vagyonuk vagy személyes érdemeik révén nemesi rangra emelkedtek, saját kezdeményezésükre felvehették a címet (WRIGHT 1983, 2). A 16. század elejére már kialakult a *gentleman* rang elnyerésének pontos anyagi feltétele. A *Gartner King of Arms* hivatal egyik forrása szerint, amely 1530-ban keletkezett, azokat a személyeket lehetett *gentleman* rangra emelni, akik legalább évi 10 fontot jövedelmező szabad birtokkal (*freehold, liberum tenementum*) rendelkeztek, vagy 300 font értékű ingó vagyon volt birtokukban (KEEN 1990, 8).

A 15. században a korabeli gondolkodás szerint a nemesi származás és a nemesi lét velejárója az uraság, vagyis az emberek feletti hatalom, amelynek fontos része volt az uradalom (*manerium*), az urasági jogokkal együtt (CARPENTER 1986, 38). Ám a valóságban a 15. században már sok nemesi származású ember nem rendelkezett uradalommal, jobbágyokkal és csatlósokkal, akik felett hatalmat gyakorolhatott volna. Sokan kiszorultak a *gentleman*

ranghoz méltó jólétből, de továbbra is *gentleman*nek tartották magukat. Ennek következtében a *gentleman* fogalomnak kialakult egy tágabb értelme, amely szerint a *gentleman* egy cím lett, használatára pedig nem jött létre részletes szabályozás (WRIGHT 1983, 2).

A *gentleman* megjelölés sok esetben az egyén helyzetétől, életstílusától és szomszédai véleményétől függött. A *gentleman* címet sokan használták nemesi származású, de kisvagyonú személyek, és a jómódú földművesek (*yeoman*), akiket esetenként *gentleman* címmel jelölt környezetük, ha a nemesekéhez hasonló életmódot folytattak. A *gentleman* cím használata tehát nem korlátozódott a született nemességre, sem pedig a földbirtokosi jólétben élő személyekre. A *gentleman* cím és megszólítás járt egy jogásznak, királyi vagy nagyúri háztartás és birtok hivatalnokának, bizonyos esetekben még kereskedők is használhatták (BROWN 1989, 149).

A 15. század elején kialakuló *gentleman*-réteg tagjai a társadalom különböző rangú csoportjaiból származtak. A grófsági birtokos *gentry* családok másod- és harmadszülött fia, akik kiszorultak a családi vagyon és az atyai rang örökléséből, gyakran kaptak 2–8 font közötti adományt földben vagy pénzben (MORGAN 1986, 21). Az *esquire* csoportból kieső személyek ugyancsak rendszerint *gentleman* rangúak lettek (BROWN 1989, 149). A *gentleman* rétegbe emelkedhettek a régi szolgálok kései utódai, akik a korábbi évszázadok folyamán nem fegyveres szolgálataik viszonzásaként kisebb birtokokat kaptak (DYER 1989, 13).

A *gentleman*ról alkotott kép része volt a fegyverviselés és hadakozás, de ez inkább csak eszménykép lehetett, bár V. Henrik ragaszkodott ahhoz, hogy íjásza, ameddig csak lehetséges, *gentleman* származásúak (*de progenia generosa*) legyenek (MORGAN 1986, 22). A hadviselés a társadalmi felemelkedés lehetőségét hordozta magában, ugyanis III. Edvárd (1327–1377) és V. Henrik (1413–1422) kiváló hadvezérek voltak, és a seregekben harcoló *gentleman* bízhatott a zsold pontos fizetésében, a sikeres hadjáratokban és a zsákmányban. Egy hadjárat után a jólétet és biztonságot jelentő angliai birtokadomány is elérhető közelségbe került. A hadviselés a *gentleman* számára vagyonszerzéssel kecsegtetett, a *yeoman* pedig a társadalmi felemelkedést remélhette tőle, mivel *gentlemanné* válhatott, a háborúban szerzett pénzt gyakran befektették angliai földvásárlásba, és a sikeres hadakozás révén magasabb társadalmi csoportba emelkedhettek (KEEN 1990, 139–140).

A 15. század első felében a címerviselés volt a *gentleman* rang legfontosabb jele (MORGAN 1986, 17), emiatt a címer megszerzése még annak a személynek is fontos volt, akit környezete *gentleman*nek tartott, mert így tudta legalizálni elért rangját. A *gentleman* rangra áhítozók megválthatták a címet, vagy uraik közbenjárásával válhattak *gentlemanné*. Az utóbbira példa Robert Whitgrave, aki az Exchequer pénztárosaként és Humphreynek, Stafford grófjának szolgálojaként működött, 1442-ben pedig hálás urától címet kapott, és *gentleman* rangra emelkedett (MCFARLANE 1980, 6–7). A 15. században elfogadott volt, hogy bizonyos szolgálatokat legalább *gentleman* rangúak láthattak el. Ide sorolható a herceg, gróf vagy báró közvetlen személye körüli szolgálatok köre. Ezzel együtt kialakult az a gyakorlat is, amely szerint ezek a szolgálatok *gentleman* ranggal ruházták fel azt a szolgálot, aki ilyen feladatkörben dolgozott, de eredetileg nem volt *gentleman* (KEEN 1990, 165).

A 16. század folyamán jelentős szerep jutott a *heraldoknak*, akiknek feladatai közé tartozott annak megállapítása, hogy ki volt *gentleman* és ki nem, ugyanis ők igazolták vitás esetekben az adott személyek rangját, amelyért sokan hajlandók voltak fizetni. A királyi nemesítő levél kétségtelen bizonyítéka volt a *gentleman* rangnak (MORGAN 1986, 18), de emellett az életstílus, az iskolázottság és a vagyon ugyancsak befolyásolta azt, hogy kit tartottak *gentleman*-nek a szomszédok és a többi *gentleman*. Megoldatlan probléma azonban, hogy ezek a szempontok milyen arányban estek latba a kérdés eldöntésében (WRIGHT 1983, 106).

A 15. században a nemesi származás, a címer és egy kisebb föld elég volt a *gentleman* rang elismertetéséhez, de a 16. század elejére kialakult ennek anyagi feltétele, amely nemcsak a rang megtartásában, hanem elvesztésében is egyre jelentősebb szerepet játszott. A társadalmi ranglétrán le lehetett csúszni, és a *gentleman* rang elveszett, ha viselője képtelen volt státuszához illő módon élni.

A társadalmi ranglétrán való visszalépésre példa Johannes Cotorell de Tadyngton *gentilman* (!) családja. Az 1431. évi összeírás adatai szerint Cotorell 13 shilling 4 dénár szabad birtokból (*liberum tenementum*) származó évi jövedelemmel rendelkezett, a fia, Johannes Cotorell junior ugyanekkor a jövedelemből élt, de az összeírásban a *yeoman* szó állt neve mellett, vagyis apjával ellentétben őt nem tekintették *gentlemannak* (FEUDAL AIDS 1899, 283). Az elszegényedett *gentleman* rangú családok esetében a rang elvesztése történhetett nemzedékváltás esetén. Kialakult egy átmeneti réteg, amely vagyon és életstílus szempontjából a *gentleman* és az alatta álló *yeoman* között helyezkedett el, ebből a helyzetből felfelé és lefelé is lehetett lépni.

Erre az átmeneti kategóriára szokás alkalmazni a *gentleman-yeoman* elnevezést, de a történészek között nincs egyetértés annak megítélésében, hogy ez a csoport mekkora jövedelemmel rendelkezett, például Susan Wright 5–20 font közé becsülte ezt az értéket (WRIGHT 1983, 5–6). A *gentleman-yeoman* csoport alsó jövedelmi határaként megjelenő 5 font lényegében a vagyonos földművesek (*yeoman*) becsült átlagos jövedelmén alapult. Sir John Fortescue, Anglia főbírája a 15. század végén úgy vélte, hogy 5 font évi jövedelem tisztes megélhetést biztosít egy *yeoman*-nak (BROWN 1989, 192). Valójában a 15. században számos *gentleman* jövedelme lényegesen kevesebb volt öt fontnál, de akkor ez még nem vonta maga után a rang elvesztését, ami viszont a 16. században már sok esetben bekövetkezett. Derby grófságban az 1431. évi összeírásban 89 *gentleman* neve szerepelt, akik nem rendelkeztek évi 10 font szabad birtokból származó jövedelemmel (FEUDAL AIDS 1899, 272–310).

Az 1470-es években egy listát állítottak össze azokról a Herford grófsági személyekről, akik legalább évi tíz font jövedelemmel rendelkeztek; a felsorolásban 22 *gentleman* nevet említettek meg (MORGAN 1986, 18, 22. jegyz.). Ahogy a *gentleman* státusz lassanként összekapcsolódott a vagyonnal, és a belőle származó legalább évi 10 font jövedelemmel, úgy szűkült a *gentleman* rangú személyek köre.

Az elszegényedés és a rang elvesztése sok *gentlemant* fenyegetett, de ugyanakkor az érvényesülésnek is voltak lehetőségei. Elizabeth Grey, Codnor úrnője végrendeletében rendelkezett egy szegény fiatal *gentleman* házasságá-

nak támogatásáról. A legtöbb *gentleman* nem számíthatott vagyonos rokonok vagy pártfogók jótéteményére, és saját képességein múlott boldogulása. A katonáskodás kínálta a sikeres életpálya egyik lehetőségét, amint erről már szó esett, V. Henrik szívesen látta hadseregében a *gentleman* származású íjászokat (MORGAN 1986, 21–22). Az uralkodók kifejezetten ösztönözték a *gentlemanek* fegyverviselését, de ez a csoport egészében nem vált katonai jellegűvé. Brown szerint a többséghez közelebb állt saját grófsága ügyeinek intézése és hivatalai, mint a katonai pályafutás (BROWN 1989, 12). A *gentlemanek* hadseregben való jelenlétének és megkülönböztetésének érdekes bizonyítéka egy 1440-ben megvitatott parlamenti javaslat, amely a katonák el látásáról rendelkezett. A fél évre szerződtetett *gentleman* köpenyére 10 shillinget költhetett kapitánya, de egy *yeoman* köpenyére elég volt csak 6 shilling 8 dénár (MORGAN 1986, 22). A *gentleman* rangúak érvényesülésében a katonáskodásnál jelentősebb szerepet játszott a klerikus rend felvétele, az egyházi személyek többsége kis vagyonú nemesi családból származott (MORGAN 1986, 24). Az öröklésből kiszoruló kisebb fiúk már a 14. században írni-olvasni tanultak, egyházi pályára léptek, és az áldozatkészebb apák sok esetben nem sajnálták a pénzt fiaik iskoláztatásától, akik Oxford vagy Cambridge egyetemén tanultak, majd pedig hivatalnokok lettek. A kisebb fiúkat esetenként kereskedőnek adták, vagy egy mágnás szolgálatában szereztek nekik tisztséget (DENHOLM-YOUNG 1969, 4–5). A *gentleman* rangú fiatalok tömegesen léptek egyházi pályára, amelynek egyik érdekes következménye az lett, hogy a klerikusokat esetenként *gentleman* címmel illették, függetlenül attól, hogy ténylegesen nemesi volt-e származásuk. A kései középkorban számos fiatal *gentleman* lett jogász, akik közül sokan állami hivatalokat is betöltöttek, és ezek a másod- és harmadszülött nemesifjak *gentlemannek* címezték magukat. Ez a címhasználat általánosan elterjedt, aminek következtében a nem *gentleman* származású pályatársak is megkapták a hivatali körökben általánosan elterjedt *gentleman* címet és megszólítást. Ez volt a társadalmi felemelkedés egyik lehetősége, amely nyitva állt a kézművesek, kereskedők és földművesek tanult fiai előtt is már a 15. században (MORGAN 1986, 24). Kialakult a *gentleman* bürokrata csoport, amelynek tagjai a király és más személyek szolgálatában álltak, gyakran professzionális jogászok voltak, és *gentlemannek* címezték magukat, már a 15. század elején. A *gentleman* bürokraták laikusok voltak, akik felváltották a régi klerikus hivatalnokokat (STOREY 1982, 95–99). Erről tanúskodik az 1371. évi parlament, amely petíciót fogalmazott meg annak érdekében, hogy az uralkodó a királyság jelentősebb hivatalait ne klerikusokkal, hanem laikusokkal töltsse be, mert a klerikusokat nem lehetett felelősségre vonni (EHD, 444–445).

Sok *gentleman* számára elfogadható és biztos megélhetést jelentett a birtokigazgatási és egyéb feladatok vállalása a király vagy egy nagybirtokos udvarában, háztartásában. A szegényebb nemesi családok fiai gyakran vállaltak szolgálatokat, amelyek rangjukhoz méltó foglalatosságok voltak, és nem kellett hozzájuk magasabb iskolai végzettség, mint a jogi pályához (MORGAN 1986, 26, 67). A vagyonos, illetve kevésbé vagyonos grófsági birtokosok számára megélhetési és vagyonszerzési lehetőség kínálkozott, ha egy lord vagy a király szolgálatába álltak, amelynek viszonzásaként évjáradékban, el-

látásban, és pénzjuttatásban részesülhettek. Ez valójában már szerződéses viszony volt lordok és kíséretük között (BÁRÁNY 1999, 65–70).³

A *gentlemanek* fontos szerepet játszottak a grófsági intézmények és helyi hivatalok életében: adószedők és esküdtszéki tagok voltak (MORGAN 1986, 2). Az 1390. évi törvény szerint birtokviták és gyilkosságok, vagyis a legjelentősebb perek esetében azok lehettek esküdtszéki tagok, akik legalább évi 40 shilling szabad birtokból (*liberum tenementum*) származó jövedelemmel rendelkeztek (BROWN 1989, 192; KEEN 1990, 8). Ezek a bíróságok azokban az ügyekben is ítéleztek, amelyekben a kár vagy tartozás 40 márkáig terjedt (BROWN 1989, 103). Egy 1429-ben kiadott törvény a kiváltságos területek (*franchise*) ugyanezen tisztségviselői számára is az évi 40 shilling szabad birtokból származó jövedelmet írta elő megbízatásuk betöltésének feltételként (KEEN 1990, 8).

A 40 shilling szabad birtokból származó éves jövedelem a politikai jogok gyakorlásában is fontossá vált, mivel az 1429. évi választójogi törvény ezt a jövedelemszintet határozta meg a parlamenti választójog feltételeként (SECH 1972, 276–277). Ez a választójogi cenzus kettévágta a *gentleman* csoportot, erről az 1431. évi összeírás tanúskodik. Például Derby grófságban összességében 95 *gentleman* neve szerepelt az adólistákon, de csak 44 rendelkezett legalább évi 40 shilling szabad birtokból származó jövedelemmel (FEUDAL AIDS 1899, 272–310). Ez azt jelenti, hogyha szigorúan betartották a 40 shilling jövedelemhez kötött választójogi cenzust, akkor 45 *gentleman* nem vehetett részt a grófság parlamenti küldötteinek megválasztásában. Ezzel lényegében a nemesi származásúak egy részét kizárták a politikai életből, és a fentebb említett törvény alapján a bíraskodás bizonyos szintjeiről. A kisebb vagyonú *gentleman* családok lassanként lecsúsztak a társadalmi ranglétrán. Ez a folyamat a 15–16. század fordulójától számítható, ugyanis ekkor alakult ki a *gentleman* rang előfeltételeként a szabad birtokból származó évi 10 fontos jövedelem. Azok a családok, akik nem rendelkeztek ennyivel, lassan a királyi hivatalnokok és a társadalmi környezet megítélése szerint sem számítottak *gentlemannek*.

Összegzés

A 14–15. századi rendi társadalom élén a főnemesség (*the nobility*), alatta pedig a grófsági közép, és birtokos nemesek (*gentry*) álltak. Ez a csoport vagyoni és jogilag is elkülönült a főrendektől, és kialakult belső rangsora (lovag, *esquire*, *gentleman*). A *gentry* egyes csoportjai eltérő vagyonnal, joggal és presztízzsel rendelkeztek, a lovagok álltak a grófsági társadalom élén, mindegyik grófsági hivatalt betölthették. Alattuk állt a kisebb vagyonú *esquire*, aki kiszorult a viszonylag zárt lovagi csoportból, de még rendelkezett a grófsági hivatalok többségének betöltéséhez szükséges anyagi háttérrel. A grófsági társadalom alsó csoportját alkotó *gentleman* rendelkezett a legkevesebb vagyonnal, gyakran uradalma sem volt, csak egy szerény birtoka,

³ Ez a szerződéseken, évjáradékokon, különböző juttatásokon alapuló rendszer a *bastard* feudalizmus, amely a klasszikus hűbériséget váltotta fel Angliában (BÁRÁNY 1999, 58–64).

és vélt vagy valós nemesi származása. A *gentleman* rang jövedelmi feltételei a 16. század elején rögzültek, de már a 15. században több rendelkezés is megjelent, amely ezt a csoportot vagyoni alapon kettévágta. Ennek következtében az évi 40 shilling szabad birtokból származó jövedelemmel nem rendelkező személyek elvesztették parlamenti választójogukat, és kiszorultak a helyi igazságszolgáltatásban való aktív részvétel lehetőségéből. A 14–15. századi angol nemesi társadalom jelentősen differenciálódott, és ennek következtében nem alakult ki jogilag egységes nemesség, éppen ellenkezőleg a nemesség egyes csoportjai jelentős vagyoni különbségek mellett eltérő jogokkal rendelkeztek.

IRODALOM

- AYTON 1994 = Ayton, A.: Katonai forradalom a 14. században Angliában. *Aetas* 1994: 4, 5–27.
- BÁRÁNY 1999 = Bárány A.: Az „elkorcsosult feudalizmus” az angol történetírásban. *Történeti Tanulmányok. Studia Miskolcinsia* 1999: 3, 58–73.
- BROWN 1989 = Brown, A. L.: *The Governance of Late Medieval England, 1272–1461*. London–Melbourne–Auckland 1989.
- CARPENTER 1986 = Carpenter, Ch.: The Fifteenth-Century English Gentry and their Estates. In: *Gentry and Lesser Nobility in Late Medieval Europe*. Ed. by M. Jones. New York 1986, 36–60.
- COSS 1998 = Coss, P. R.: Gentry. In: *Medieval England. An Encyclopedia*. Eds.: M. T. Tavomina–J. T. Rosenthal. New York–London 1998, 38–43.
- DENHOLM-YOUNG 1969 = Denholm-Young, N.: *The County Gentry in the Fourteenth Century*. Oxford 1969.
- DYER 1989 = Dyer, Ch.: *Standards of living in the later Middle Ages*. Cambridge 1989.
- EHD = *English Historical Documents, 1327–1485*. Ed. by A. R. Myers. London 1969.
- FEUDAL AIDS 1899 = *Inquisition and Assessments Relating to Feudal Aids A. D. 1284–1431. I*. London 1899.
- GIVEN-WILSON 1987 = Given-Wilson, C.: *The English Nobility in the Late Middle Ages*. London 1987.
- GRAY 1934 = Gray, H. L.: Incoms from Land in England in 1436. *English Historical Review* 49 (1934), 607–639.
- HOLDSWORTH 1966 = Holdsworth, W. S.: *A History of English Law. III*. London 1966.
- JACOB 1961 = Jacob, E. F.: *The Fifteenth Century, 1399–1485*. Oxford 1961.
- JONES 1986 = *The Fifteenth-Century English Gentry and their Estates*. In: *Gentry and Lesser Nobility in Late Medieval Europe*. Ed. by M. Jones. New York 1986.
- KEEN 1990 = Keen, M.: *English Society in the Later Middle Ages, 1348–1500*. London 1990.
- McFARLANE 1980 = McFarlane, K. B.: *The Nobility of Later Medieval England*. Oxford 1973 [reprinted 1980].
- MORGAN 1986 = Morgan, D. A. L.: The Individual Style of the English Gentleman. In: *Gentry and English Gentleman*. Ed. by M. Jones. Gloucester–New York 1986, 15–35.

- NICHOLS 1863 = Nichols, F. M.: On Feudal and Obligatory Knighthood. *Archeologia* 39 (1863), 189–244.
- POWICKE 1953 = Powicke, F. M.: *The Thirteenth Century, 1216–1307*. Oxford 1953.
- RIGBY 1995 = RIGBY, S. H.: *English Society in the Later Middle Ages*. London 1995.
- SECH 1972 = *Sources of English Constitutional History. I*. New York–Evanston–London 1972.
- STOREY 1982 = Storey, R. L.: Gentleman-bureaucrats. In: *Profession, Vocation and Culture in Later Medieval England*. Ed. by C. H. Clough. Liverpool 1982.
- WAGNER 1956 = Wagner, A. R.: *Haralds and Heraldry in the Middle Ages*. Oxford 1956² [reprint 2000].
- WRIGHT 1983 = Wright, S. M.: *The Derbyshire gentry in the Fifteenth Century*. Chesterfield 1983.